

**СЛУЧАЙ НА ФОЛКЛОРНО РОДСТВО – ПРИЗНАК ЗА СКРИТО
„РОДНИНСТВО” (старецът самодиван Йован и светецът Йован в
Чипровско и Берковско)**

Росен Р. Малчев

Асоциация за антропология, етнология и фолклористика „Онгъл”

Настоящото изследване продължава проучванията на автора за фолклорния местен култ към „Свети Еван” (с прототип св. Иван Рилски) в южните части на Северозападна България ¹ и, по-конкретно, анализира някои демонологични представи, запазени във фолклорната вяра на планинските общности, които обитават там. Става дума за хтоничен персонаж, известен с фолклорните названия „самодив старец” или „старец самодиван, дето се викал Стоян или Йован”.

Текстовете с негово участие, които са известни на автора до този момент, са три суеверни разказа от селата Еловица ², Замфирово ³ и Главановци ⁴ и едно баене от Главановци ⁵. Анализът им поставя по нов начин представата за „Свети Еван” в този регион. То подхранва предположението за съществуването на две негови родствени изяви, които по различни социокултурни причини следват отделен път на развой и днес се намират на различно стадиално равнище в местната фолклорна картина на света.

В това отношение са особено значими следните наблюдения:

1. Обиталището на „самодивана Йован” „у един брест, дето не раца рожба”, според разказа от село Главановци, намира преки паралели със старобългарските съчинения за св. Иван Рилски. Мотивът за живеенето на светеца в дърво се открива още в най-ранната агиографска творба за светеца – „Проложното житие”, „написано в София през втората половина на X век” ⁶:

„След като излезе от тази планина, той се засели в Рилската пустиня и там се отдаде на крепък живот: като влезе в кухо дърво, заживя в пост, молитви и сълзи, непрестанно молейки се на Бога.” ⁷

Той може да бъде проследен и в житието, съставено от Георги Скилица през втората половина на XII век ⁸:

„Божественият мъж си направи в това дърво нещо като жилище.” ⁹

Намира място и в агиографския текст, написан от Патриарх Евтимий Търновски в края на XIV век:

„Подобно на древния Аврам, там той намери един голям дъб и се засели в него.” ¹⁰

2. Отношението на хората към самодивана в същия текст от село Главановци може да се характеризира като страх и страхопочитание.

Подобен тип отношение към св. Иван Рилски имат повечето от другите герои в агиографската проза за него. Те не разбират смисъла на неговото отшелничество и това е причината за гоненията, на които го подлагат. Тази реакция може да бъде проследена във всички старобългарски и гръцки текстове.

3. Във венеца, посветен на „Свети Йован Бильбер” ¹¹, характерен за изследвания регион, се вплита билка, която носи фитонима „йованска трава”: „Тази билка е за очи, когато „залошееш нещо”, против главобол” ¹².

В някои части на Югозападна България денят, на който се почита св. Иван Рилски, е известен с фолклорното на-звание „Очов ден”. Причина за това е наричането на светеца с името „Свети Отец”. Във фолклорната среда обаче „Очов ден” [*Отчов ден], се преосмисля по законите на народната етимология като име на ден, в който се лекуват заболелите от очни болести. Може да се предположи, че това е било така и във фолклорната култура на селищата от Берковско и Чипровско, отглас от което е фитонимът „йованска трава” – билката, с която се лекуват очи.

Връзката между тези факти би останала неясна, ако не се подчертае, че в и в непосредствена близост до разглеждания фолклорен регион съществуват многовековни християнски манастирски средища, посветени на светци с агонимите „Иван” и „Иоан” – Чипровският манастир „Св. Иван Рилски”, Лопушанският манастир „Св. Иван Кръстител”, Мътнишкият манастир „Св. Иван Рилски”, Градешнишкият манастир „Св. Иоан Предтеча”, Бистрешкият манастир „Св. Иван Рилски – Касинец (Пусти)”.

Казаното потвърждава хипотезата за съществуването на фолклорно родство между две, на пръв поглед „нероднински” явления във фолклорната картина на света на общностите, обитаващи южната част на Северозападна България – вярата в „стареца самодиван Йован” и вярата в „светеца Йован”.

На тази база може да бъде направен по-общият извод, че някои родствени елементи и връзки между тях от фолклорния тезаурус са кодирани по такъв начин в менталното пространство на фолклорната вяра, че, изгубвайки своята „роднинска” конотация, те не изгубват своята същност на родствени.

БЕЛЕЖКИ

- 1. Малчев, Р.** Аспекти на народното християнство. Дипл. работа, защитена в Катедрата по българска литература към ФСФ на СУ „Св. Климент Охридски”. С., 1985 г.; **Малчев, Р.** Следи от местен фолклорен култ към Свети Еван в с. Стубел, обл. Монтана (св. Иван Рилски – св. Иоан Кръстител). Доклад на Международен симпозиум в памет на чл. кор. Йордан Захариев и 75-годишнината от издаването на значителния му труд „Кюстендилско краище”. Кюстендил, 22-24 октомври 1993 г. В: Известия на Исторически музей – Кюстендил (под печат); **Малчев, Р.** Една хипотеза за пътя на мощите на св. Иван Рилски от река Осъм до град Средец през 1468 година. Доклад на Международна научна конференция на тема „Св. Иван Рилски и манастирската култура в Средновековна Европа”. София, 19-21 октомври 1996 г. В: сб. 1100 години култ към св. Иван Рилски (под печат).
- 2. Архив на Асоциация „Онгъл”.** Село Еловица. Разказала Цена Иванова Живкова, р. 1920 г. в с. Еловица, Чипровско, обр. IV отд., земеделие. Зап. Р. Малчев на 30.04.1983 г. в с. Еловица.
- 3. Архив на Института за фолклор – Студентски архив (АИФ-СА).** Село Замфирово. Разказала Райна Георгиева Мускурска, р. 1899 г. в с. Замфирово, Берковско, без. обр., земеделие. Зап. Р. Малчев на 19.07.1983 г. в с. Замфирово.
- 4. АИФ-СА.** Село Главановци. Разказала Мария Ценова Иванова, р. 1931 г. в с. Копиловци, Чипровско, омъжена в с. Главановци, Чипровско през 1948 г., обр. IV отд., килимарство, овчарство. Зап. Ив. Тодорова на 12.04.1983 г. в с. Главановци.
- 5. АИФ-СА.** Село Главановци. Разказала Мария Ценова Иванова... Зап. Ивета Тодорова на 25.07.1982 г. в с. Главановци.
- 6. Киселков, В.** Сл. Свети Иван Рилски. Жития. С., 1940, 15.
- 7. Пак там,** 17.
- 8. Пак там,** 15.
- 9. Пак там,** 25.
- 10. Пак там,** 46.
- 11.** Местно название на Еньовден – християнският празник „Рождество на Свети Иоан Кръстител” (24 юни).
- 12.** Вж. бел. 4.